

DEONTILINE MODAALSUS POLIITIKUTE ARVAMUSARTIKLITES*

KATRIN MANDRA

Analüüsi eesmärk ja aineistik

Artiklis analüüsitakse funktsionaalse grammatika põhimõtetest (vt lähemalt Halliday 1994: 88–92) lähtudes seda, missuguste tegevuste ja protsesside vajalikkust poliitikud oma arvamused artiklites esile toovad ning kuidas need on esindatud deontiline agent ehk see, kellele direktiivsus on suunatud.

Poliitiliste tekstide rõhk on poliitilistel sündmustel ja tegevustel, sellel, mida poliitikud on teinud või kavatsevad teha, missugused protsessid on nende arvates head ja soovitatavad, missugused aga pahad ja taunitavad. Poliitilisele tekstile on omane tuleviku kavandamine. Tegu on strateegilise keeletarvitusega. Tekstid ei õhuta enamasti küll otse tegutsema, kuid üritavad mõjutada avalikkuse suhtumist ja hoiakuid tulevaste sündmuste suhtes (vt lähemalt Chilton 2004: 1–66; Kukk 2000: 128–137; van Dijk 1996).

Materjal on kogutud poliitikute kirjutatud 95 arvamused artiklist ajalehtedest Postimees ja Eesti Päevaleht. Analüüsi esimeses etapis vaadeldi nelja modaali verbi *pidama*, *saama*, *võima* ja *tohtima* kasutamist 31 tekstis, mis ilmusid vahemikus september 2002 kuni märts 2003 (16 Eesti Päevalehes ja 25 Postimehes). Et modaalseid konstruktsioone sisaldava 244 lause analüüs näitas poliitikute arvamused artiklites selgelt deontilise modaalsuse ülekaalu, keskenduti järgmises etapis spetsiifiliselt deontilisele modaalsusele. Poliitiliste 54 arvamused loost (39 Postimehest ja 15 Eesti Päevalehest vahemikus jaanuar kuni mai 2005) kogunes 394 deontilise modaalsuse konstruktsiooni.

Teksti suhtlustasand ja deontiline modaalsus

Traditsiooniliselt mõeldakse modaalsuse all kõneleja või kirjutaja võimalusi väljendada oma suhtumist propositsiooni ehk lause tuumaks olevasse väitesse, mis tähistab või nimetab mingit olukorda. Eristatakse kolme modaalsuse liiki: dünaamilist, deontilist ja episteemilist modaalsust. Dünaamiline modaalsus väljendab eelkõige võimelisust, vaatluse all on ainult tegu, mis näitab, kas agendi suutlikkust või suutmatust mingit tegevust sooritada või mingist tegevusest loobuda. Dünaamilise modaalsuse tähendusvälja kuulub ka vajalikkuse või paratamatuse tunnetus, mille sunnil agent midagi teeb või tegemata jätab. Dünaamilist modaalsust iseloomustab agendi omaduste ja väliste olude opositsioon. Deontiline

* Artikkel on valminud ETF-i grandil ETF6236 („Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiaal-kultuurilised taustad”) toetusel.

modaalsus väljendab eelkõige kohustatust ja lubatavust. Episteemilist modaalsust väljendavates lauses avaldab kõneleja veendumust, kas lausesisu vastab tõele või mitte. Eesti keeles on suhteliselt vähe modaalverbe, millel on episteemiline tähendus, ning suurem osa neist on mitmetähenduslikud (Uuspõld 1989: 468–477).

Kuigi modaalsus on vormiliselt lausetasandiga seostuv mõiste, on see tõusnud ka tekstiuurijate huviobjektiks. Funktsionaalse tekstianalüüsi üks lähtekohti on Michael A. K. Halliday idee, et keelel on kolm metafunktsiooni: tähistus, suhtlus ja tekstilooime. Keele suhtlusfunktsioon ehk interpersonaalne metafunktsioon hõlmab seda, kuidas tekstid toimivad suhtluses. Tekst ei esita ainult sisu, vaid täidab ka suhtlusfunktsioone: tekstiga tehakse midagi, tal on suhtluses mingid eesmärgid (näiteks teavitada, veenda, hoiatada, õpetada). Teksti suhtlusfunktsioon avaldub eelkõige modaalsuse kaudu. Teksti- analüüsis peetakse modaalseteks kõiki neid tekstijooni, mis väljendavad kõneleja või kirjutaja hoiakuid iseenda, sõnumi vastuvõtja ja käsitletava teema suhtes. M. A. K. Halliday eristab nelja kõneakti, millest kaks vahendavad teadmisi (väitmine ja küsimine) ja kaks tegevust (nõudmine ja pakkumine). Vastavalt sellele moodustuvad ka suhtlusosaliste rollid. Deontiline modaalsus on eelkõige seotud nõudmisega. Kui autor esineb nõudjana, siis on vastuvõtjale määratud andja roll (Halliday 1994: 88–92). N. Fairclough rõhutab deontiliste lausete ja väärtushinnangute seost, sest deontilisus näitab ka, et soovitatav käitumine on hea ja kasulik (Fairclough 2003: 173).

Deontilise modaalsuse puhul on modaalhinnang suunatud agendile, kes peab nõudmise täitma, ja seetõttu nimetatakse seda ka agendikeskseks modaalsuseks. Deontilisel modaalsusel on tihe seos dünaamilise modaalsusega, sest esitada tasub vaid selliseid käske või keelde, mida agent on võimeline täitma või täitmata jätma (Tragel 2001: 99).

Simon Winter on toonud esile, et modaalsed väljendid peegeldavad eelkõige võimusuhteid. Ta esitab sotsiaalsete suhete analüüsimisel kaks olulist aspekti – kellel on võim ja kes kellega räägib – ning kombineerib neid aspekte neljal eri viisil (Winter 1998: 99):

- 1) võim on kõnelejal ja kuulajat kohustatakse midagi tegema;
- 2) võim on kuulajal ja kõnelejat kohustatakse midagi tegema;
- 3) võim on kellelgi kolmandal ja kõnelejat kohustatakse midagi tegema;
- 4) võim on kellelgi kolmandal ja kuulajat kohustatakse midagi tegema.

Kellekski kolmandaks võib olla nii reaalne isik kui ka impersonaalne võim. Need neli olukorda määravad, milliseid modaalsete väljendeid kasutatakse ja millised on osalejate suhtlusrollid. Kathy Sarapuu on ajalehe juhtkirjade analüüsis seostanud deontilise modaalsuse õpetaja diskursuserolliga (Sarapuu 2006: 23). Poliitikute tekstides torkab silma, et väga sageli ei kohusta kõneleja (poliitik), kellel on võim, ei ennast ega kuulajat (lugejat), vaid kedagi kolmandat (a) midagi tegema või jätab kohustatava üldse nimetamata (b):

- (a) Hoopis eraldi teema on see, kuidas **peaks käituma koolijuht**, kui kooli ukse taga on juba varakevadest saadik hulk murelikke lapsevanemaid, kes oma võsukesele just selle kooli välja on valinud. (EPL 22. II 05)
- (b) Haiglas **tuleb** aga **tegelda** haigusjuhtumitega, mille ravimine maksab konkreetse rahasumma. (EPL 18. III 05)

Heikki Kangasniemi jaotab deontilise modaalsuse sõltuvalt väljendite suhtlusfunktsioonist ning eristab järgmisi alaliike (Kangasniemi 1992: 89–134):

1) normidega seotud väljendid: kohustus, keeld, luba indifferentsus (kui tegevuse kohustust eitatakse, on tegevus selles suhtes n-ö indifferentne ja selle sooritamine sõltub agendist);

2) palved: kõneleja asetab end adressaadist madalamale positsioonile, andes nii adressaadile võimaluse palvest keelduda;

3) nõuanded, ettepanekud, hoiatused: soovitatud tegevus on adressaadi jaoks kasulik.

Deontiline modaalsus eeldab, et olemas on nii käskija või keelaja või lubaja jne kui ka see, kelle käitumist tahetakse mõjutada. Ellen Uuspõld nimetab imperatiivsuse allikat deontiliseks autoriteediks ning mõjutatavat deontiliseks agendiks. Deontilisuse autoriteet võib olla kõneleja, mõni muu isik või kollektiiv, administratiivne või seadusandlik võim, kuid mõjutavaks autoriteediks võivad olla ka ühiskonna sotsiaalsed või kultuurinormid. Deontilisuse autoriteet jääb tihti lauses nimetamata. Sõnum võib olla suunatud kellele tahes, kas kõneakti osalisele või sellest väljaspool seisjale. Ka agent võib jääda nimetamata, sellisel juhul on adressaat üldistatud. Deontilise modaalsuse põhiolemus seisneb seega autoriteedi ja agendi tahte opositsioonis (Uuspõld 1989: 470).

Põhiliselt on kaks viisi, kuidas keeled üldist modaalsuskategooriat grammatiliselt esitavad. Eristatakse modaalverbe ja kõneviisi. Mõlemaid võidakse kasutada paralleelselt, näiteks eesti ja saksa keeles, kus peale modaalverbidega modaalsussüsteemi esinevad ka kõneviisid. Enamikus keeltest tarvitatakse aga üht neist mehhanismidest või vähemalt on üks silmapaistvam kui teine (Palmer 2001: 4).

Deontilist modaalsust väljendatakse eesti keeles eelkõige modaalverbide abil ja selle sisuline olemus paigutub järgmisele skaalale: *l u b a t a v u s*, *v a j a l i k k u s*, *k o h u s t u s l i k k u s*, *k e e l a t u s* (eitavas vormis), *m i t t e - v a j a l i k k u s* (eitavas vormis), *m i t t e k o h u s t u s l i k k u s* (eitavas vormis) (Uuspõld 1989: 469). Grammatilistest väljendusvahenditest sisaldavad oma tähenduses erinevaid modaalsushinnanguid nii käskiv kui ka mõõnev kõneviis (jussiiiv). Tingiva kõneviisi olevik on kõigi modaalsete verbide korral eelkõige subjektiivses positsioonis, andes ennekõike soovitava hinnangu (EKG II: 185–187). Käskiva kõneviisi kasutamismõimalusi uurinud Helle Metslang on osutanud, et deontilist modaalsust pehmendatakse tingiva kõneviisi abil või eelistatakse nõrgema modaalse tähendusega verbi. Käskimist väljendatakse eri lausetüüpidega. Kõige enam esineb modaliseeritud väidet, millega antakse mitmesuguseid soovitusi, nõuandeid jne. Seda tehakse erinevate modaalverbide, kõneviiside, eri isikute jne abil (Metslang 2004: 254–255).

Modaalsuse liigid ja deontilised verbid

Et selgitada, missuguseid modaalsuse liike poliitikute arvamuskategooriates esineb, analüüsisin Eesti Päevalehe (EPL) ja Postimehe (PM) artiklites

kasutatud nelja modaalverbi *pidama*, *saama*, *võima*, *tohtima*. Kokku oli neis 244 modaalverbidega lauset: verbi *pidama* 126 lauses, *saama* 60 lauses, *võima* 47 lauses ja *tohtima* 11 lauses.

Tabelis 1 on esitatud verbide esinemissagedused modaalsuse liikide järgi.

Tabel 1.

	<i>pidama</i>	<i>saama</i>	<i>võima</i>	<i>tohtima</i>	Kokku
Deontiline modaalsus	92	11	12	11	126
Dünaamiline modaalsus	22	46	11	-	79
Episteemiline modaalsus	-	1	22	-	23
Deontiline/episteemiline modaalsus	-	1	2	-	3
Deontiline/dünaamiline modaalsus	12	1	-	-	13
Kokku	126	60	47	11	244

Et modaalsuse väljendajatena on vaadeldud ainult modaalverbe, pole arvulised erinevused väga suured, samal ajal on tulemused poliitilise teksti eesmäärke arvestades ootuspärased: deontilise modaalsuse ülekaal on silmanähtav. Deontilist modaalsust väljendatakse eelkõige verbiga *pidama*, mis annab edasi vajalikkust või kohustuslikkust.

- (a) Seda **peab** hakkama tegema ka Keskerakond. (EPL 24. III 03)
- (b) Toetama **peame** ka riigipoolset täiskasvanute riigikeeleõpet. (PM 15. I 03)
- (c) Nii **peaks** kõigil olema elu- või töökoha lähedal võimalik saada lapsele koht lasteaias. (EPL 17. XII 02)

Tunduvalt harvem kasutati lubatavust väljendavaid verbe *võima*, *saama* ja *tohtima*.

- (a) Need kaks lihtsat näidet **võiks** meid **innustada** maailmas lahtiste silmadega ringi vaatama. (EPL 16. V 05)
- (b) Kas me **saame** üldse üht valdkonda eelistada teisele? (PM 27. IX 02)
- (c) Kuid loogika kõrval on ka rahva õiglustunne, mida **ei tohi** jalge alla tallata. (PM 2. X 02)

Toetudes eelnevalt saadud tulemusele, et poliitikute arvamused artiklites esineb kõige enam deontilist modaalsust, vaatlesin järgneval analüüsietapil lisaks verbidele *pidama*, *võima*, *saama* ja *tohtima* ka teisi deontilise modaalsuse leksikaalseid ja grammatilisi väljendusvahendeid. Analüüsitud 54 artiklist leidsin kokku 394 deontilist modaalsust väljendavat tarindit.

Tabelis 2 on deontilist modaalsust väljendavad laused liigitatud ühelt poolt modaalverbi, teiselt poolt kõneviiside ning jaatava ja eitava kõne järgi. Tabelist puudub käskiv kõneviis, mille kohta ei olnud ühtegi näidet. Lahtrisse „Muu” on paigutatud näitelaused, kus modaalseks elemendiks oli verbi asemel nominaaltuletis või mõni muu vorm (*vaja*, *vajalik*, *vajadus*, *nõue*, *kohustus*, *las*), näiteks:

- (a) Niiviisi anti peenelt mõista, et otsustuskindel võitlus korruptsiooniga on poisikese eluvõõras idealism – **las** kasvab veel, siis saab isegi aru, kuidas

asjad tegelikult käivad, et elu tahab elamist jne. (EPL 1. IV 05)

- (b) Kui varem mõeldi otseste maksude harmoneerimise all põhiliselt **nõuet** makse tõsta, siis nüüd räägitakse otseste maksude langetamise ja proportsionaalsete maksude kehtestamise vajadusest. (PM 14. IV 05)
- (c) Sellele, et eakatel pensionitõusu **vaja on**, ei vaidle keegi vastu. (PM 15. IV 05)

Tabel 2.

	Kindel kõneviis		Tingiv kõneviis		Kaudne kõneviis		Muu	Kokku
	jaatav	eitav	jaatav	eitav	jaatav	eitav		
<i>pidama</i>	101	6	42	4				153
<i>tulema</i>	91		19		1			111
<i>võima</i>	33		8					41
<i>saama</i>	4	8						12
<i>tohtima</i>		12		2		1		15
<i>vajama</i>		3						3
<i>vajadus</i>							7	7
<i>vaja</i>							19	19
<i>vajalik</i>							1	1
<i>pruukima</i>		5						5
<i>maksma</i>		3		2				5
<i>tasuma</i>				1				1
<i>tarvitsema</i>		1						1
<i>nõudma</i>	5							5
<i>nõue</i>							1	1
<i>kohustuma</i>	1							1
<i>kohustama</i>	2							2
<i>kohus</i>							1	1
<i>kohustus</i>							4	4
<i>sundima</i>	3	1						4
<i>keelama</i>	1							1
<i>las</i>							1	1
Kokku	241	39	69	9	1	1	34	394

Ka ainestiku laiendamise korral on deontilise modaalsuse kõige arvukamaks rühmaks *pidama*-verbiga laused, mis moodustasid 394 lausest ligi poole (kindlas kõneviisis 107, tingivas 46 näidet). Ülekaalus on jaatav kõne, eitavas kõnes oli vaid kuus kindla ja neli tingiva kõneviisi näidet.

- (a) Eesti lihtsalt ei saa Venemaaga ühel meelel olla ja **peab** alati risti vastu-pidi **toimima**. (PM 10. V 05)
- (b) Ent nüüd kaob harjumuspärane ühiskonnakorraldus, mille kohaselt elatanud inimesed ei pea osalema võitluses positsiooni pärast; pensioniea tõstmine aga muudab seda olukorda. (EPL 1. IV 05)
- (a) Kindlasti pole 9. mai mingi tähtaeg, mis ajaks **peaks** seda **tegema**. (EPL 14. I 05)
- (b) Riik **ei peaks tegema** kodanike eest valikuid, vaid tagama olukorra, kus kodanikud oleksid informeeritud ja saaksid teha teadlikumaid valikuid. (PM 28. I 05)

Teise suurema rühma moodustasid *tulema*-verbiga laused (kindlas kõneviisis 91, tingivas kõneviisis 19 näidet, kaudes kõneviisis üks). *Tulema*-verbi kasutati deontilisena ainult jaatavas kõnes:

- (a) Põhiseaduse valguses **tuleb analüüsida** neid lepingu norme, millega Eesti Vabariik võrreldes varasemaga veel otsustuspädevust loovutab. (PM 28. IV 05)
- (b) **Valida tuleb** üks eesmärk ja sellele kõik muu allutada. (PM 19. IV 05)
- (c) Esimesena **tuleks** ilmselt **unustada** lootus tulumaksu alanemiseks. (PM 14. II 05)
- (d) Jüri Adams kirjutab, et **tuleks lubada** nn valimisliidud, sest see toob poliitika inimestele lähemale. (PM 1. III 05)
- (e) Nii keskvalitsuse kui ka kohalike omavalitsuste tasandil **tulevat** kulutamist **vähendada**. (PM 21. II 05)

Teisi verbe kasutati tunduvalt vähem. Mingil arvestataval määral on näiteid verbidega *võima*, *saama* ja *tohtima* (viimane vaid eitavas kõnes) ning ühendiga *on vaja*. Ülejäänud väljenditega on vaid juhuslikke näiteid. Üksnes eitavas kõnes on lisaks *tohtima*-verbile veel ka *pruukima*, *maksma*, *tasuma* ja *tarvitsema*, näiteks:

- (a) Tervishoiu lisaraha **võiks tulla** riigieelarvest ja dividendide ravimaksustamisest. (EPL 23. III 05)
- (b) Jutt, et „oh, ma tean seda olukorda küll”, **ei pruugi** alati **õige olla**. (PM 30. III 05)
- (c) Selleks **ei tohtivat** riik aga „hetkeprobleemidele lihtsaid lahendusi” **otsida**. (PM 21. II 05)
- (d) Kahjuks **ei saanud** Eesti ka pärast Teist maailmasõda oma tulevikku vabalt **valida**. (PM 8. III 05)

Deontilised protsessid

Edasi vaatlen, mis liiki kohustuslikku tegevust deontilisuse autoriteet deontiliselt agendilt nõuab. Protsesside liikide kohta on tuntuima käsitluse esitanud M. A. K. Halliday, kelle funktsionaalne grammatika eristab tekstis kolme kategooriat: osalisi, protsesse ning tingimusi. Ta eristab kolme põhiprotsessi, milleks on materiaalsed, mentaalsed ja suhteprotsessid. Materiaalsed protsessid konstrueerivad tegelikku või kujuteldavat muutust, liikumist või tegevust. Neil on tavaliselt mingi konkreetne, tajutav tulemus, kuigi materiaalsete protsesside hulgas on Hallidayl ka abstraktsed tegevused ja sündmused. Mentaalsed protsessid väljendavad mõtlemist, tundmist, tahtmist, tajumist. Suhteprotsessid kirjeldavad seisundit või olemist. Halliday eristab peale põhiprotsesside ka vaheprotsesse, milleks on käitumis-, verbaalsed ning olemasoluprotsessid. Vaheprotsessidel on sageli mitme põhiprotsessi omadusi (Halliday 1944: 88–92). Oma protsessiliigituse on välja töötanud ka Roger Fowler. Tekstis eristab ta tegevusi, protsesse ja seisundeid. Kõik need võivad esineda kas materiaalsete, mentaalsete või

verbaalsetena (Fowler 1991: 73–74). Selles artikli toetutakse protsesside liigitamisel mõlemale autorile ning vaadeldakse materiaalseid, mentaalseid, suhte- ehk seisundiprotsesse ning verbaalseid protsesse. Protsessi liik on seotud kindlate osalejarollidega. Materiaalse protsessi primaarne osaline on aktiivne tegija, mentaalse protsessi osaline on mõtleja, tundja, tahtja, verbaalse protsessi osaline on ütleja, seisundiprotsessi osaline on passiivne seisundis olija. Tabelis 3 on protsessid liigitatud ka selle järgi, kas protsessiosaline (deontiline agent) on lauses nimetatud (a, b) või mitte (c, d), näiteks:

- (a) Seadusandja ei tohi piiritleda nende õiguste kasutamist ebamõistlike kriteeriumidega. (PM 20. I 05)
- (b) Valitsus peab käituma euroopalikult – lisama tervishoiule ka omapoolse finantseerimise. (EPL 18. III 05)
- (c) Seejuures **peaks** aga **vastama** ka Eesti arengu rahastamist puudutavatele küsimustele. (PM 21. II 05)
- (d) Loomulikult **tuleb olla** karm korruptantidega. (PM 6. V 05)

Tabel 3.

		Materiaalsed Mentaalsed Verbaalsed Passiivsed			
		protsessid	protsessid	protsessid	seisundiprotsessid
<i>pidama</i>	agendiga	91	15	4	25
	agendita	14		1	3
<i>tulema</i>	agendiga	9	2	1	
	agendita	80	8	9	2
<i>võima</i>	agendiga	14	5	4	1
	agendita	10	2	5	
<i>tohtima</i>	agendiga	4	1		3
	agendita	5	2		
<i>saama</i>	agendiga	4	1	1	
	agendita	4	1		1
<i>vajama, vaja jt</i>	agendiga	9	1		
	agendita	18	1		1
Muud	agendiga	17	2		3
	agendita	10			
Kokku		289	41	25	39
					394

Deontiliste protsesside analüüs näitab, et poliitikute arvamused artiklites on direktiivsus suunatud sisemiste protsesside asemel pigem välistele: suures ülekaalus on materiaalsed protsessid (a, b), harva on kõne all mentaalsed protsessid (c, d) ja harva kohustatakse agenti midagi ütlema (e, f) või mingit seisundit saavutama (g, h).

- (a) Paljud ameeriklasedki ei mõista, miks nad **peavad** Iraagis **verd valama**. (PM 19. I 05)
- (b) Kuid need krundid **tuleb linnal** tee laiendamiseks nii või teisiti **omandada**. (PM 24. V 05)

- (c) Maksumaksjad **peavad teadma** juba enne 2006. aasta kasumite teenimist, et nende aastatel 2006–2008 teenitud kasumite osas tekib maksukohustus tinglikult 31. detsembril 2008, olgugi et maks tuleb tasuda hiljem.
(PM 11. IV 05)
- (d) Eestlasi **võib lohutada** ainult see, et teiste Kesk- ja Ida-Euroopa rahvaste vabadusvõitlejate staatus on Moskva meelest samasugune. (EPL 7. IV 05)
- (e) Selle saavutamine oleks võimalik ka vastutustundliku elarvepoliitikaga, kuid siis **tuleb tõdeda**, et nt riiklikke pensione Euroopa keskmiseni viia pole niipea võimalik. (PM 19. IV 05)
- (f) Rahvastikuminister Rummo **võib rääkida** survest, mida tema ametkonnale on avaldatud Eesti kodakondsuse saamise lõdvendamiseks. (EPL 14. II 05)
- (g) Milline neist – või mingitest muudest – eesmärkidest valida, **peaks saama** kogu ühiskonna arutelu objektiks. (PM 19. IV 05)
- (h) Seepärast **peabki** tugev tulevikku suunatus ja riigi modernsus **olema** eraldi väärtus. (PM 6. V 05)

Nii mentaalsete kui ka materiaalsete protsesside deontilisusele viidatakse kõige rohkem verbidega *pidama* ja *tulema*. Nende kahe modaalverbi kasutamise suurim erinevus ilmneb deontilisele agendile viitamisel. *Pidama*-verbi 153 näitest on ainult 18 agendita (a, b), 135 juhul on nimetatud ka agent, kellele direktiivsus on suunatud (c, d). Seevastu *tulema*-verb esineb enamasti (99 näidet 111-st) ilma deontilist agenti nimetamata (e, f), ainult 12 juhul on nimetatud ka adressaat, kellel tuleb soovituga tegelda (g, h).

- (a) Nii saab riigi osaluse selles ettevõttes panna Eesti tulevikueesmärgi teenima ka ilma, et **peaks** aktsiaid **müüma**. (PM 9. V 05)
- (b) Seejuures **peaks** aga **vastama** ka Eesti arengu rahastamist puudutavatele küsimustele. (PM 21. II 05)
- (c) Ühiskond ei pea selle tõttu **kannatama**. (PM 12. IV 05)
- (d) Kümned tuhanded inimesed **pidid** põgenedes **maha jätma** oma lähedased inimesed ja põlised kodud. (PM 8. III 05)
- (e) Selle saavutamine oleks võimalik ka vastutustundliku elarvepoliitikaga, kuid siis **tuleb tõdeda**, et nt riiklikke pensione Euroopa keskmiseni viia pole niipea võimalik. (PM 19. IV 05)
- (f) **Valida tuleb** üks eesmärk ja sellele kõik muu **allutada**. (PM 19. IV 05)
- (g) Sõjas rängalt kannatanud rahvana **tuli meil** ka rahu tingimustes **üle elada** tuhandete inimeste hukkamine, küüditamine ja tagakiusamine.
(PM 8. III 05)
- (h) Hoopis Eestil **tuleb otsustada**, kus ja millal lepingule alla kirjutada.
(PM 14. I 05)

Agendita deontiliste konstruktsioonide hulgas torkab silma üsna sage poolfraseoloogiliste, ütlejale endale suunatud metatekstuaalsete kinnisväljendite esinemus. Materjali hulgas oli selliseid väljendeid vaid *tulema*-verbiga, kuigi ka *pidama*-verb oleks tähenduse poolest võimalik (vrd *peab ütlema*, *peab nentima*).

- (a) **Tuleb nõustuda**, et lipuheiskamise kultuur paraneb väga aeglaselt, seda ei mõjuta ei seadusepügalad, ei ajakirjanduse irisemine. (EPL 22. II 05)
- (b) Selle saavutamine oleks võimalik ka vastutustundliku eelarvepoliitikaga, kuid siis **tuleb tõdeda**, et nt riiklikke pensione Euroopa keskmiseni viia pole niipea võimalik. (PM 19. IV 05)
- (c) **Tuleb rõhutada**, et „uuendused” Vene poliitikas ei kujuta endast midagi üllatavat ega isegi uut. (EPL 20. I 05)
- (d) Eestiski **tuleb teadvustada** riigi poliitika tasandil, nii et see jõuaks kogu ühiskonna väärtusskaalale: majanduskasv on üldise heaolu eeldus; eesmärgiks peab aga saama elukvaliteet nii materiaalses, sotsiaalses kui ka vaimses mõõtmes. (EPL 25. II 05)

Nende näidete puhul jääb mulje, et autoriteet suunab direktiivsuse eelkõige endale ja alles seejärel lugejale. Tegu on eelkõige mentaalsete või verbaalsete protsessidega, konkreetseid endale suunatud materiaalseid protsesse poliitikud deontilistena ei esita. Samal ajal esineb uurimismaterjalis agendita materiaalseid protsesse väljendavaid lauseid palju, aga need on tõlgendatavad ütlejast väljapoole suunatuina, s.t kellelgi *tuleb majandada, tuli kasutada, tuleb parandada, tuleb rakendada, tuleb kõrvaldada* jne. Sellistel agendita materiaalsel protsessidel on siiski üldistav deontiline sisu, mis võib hõlmata peale indefiniitse kolmanda ka autorit ja lugejat.

Teised verbirühmad on väiksemad, esinedes üsna võrdselt nii deontilise agendiga (a, b, c) kui ka agendita (d, e, f), ja nende põhjal on raske järeldusi teha.

- (a) Tervishoiu lisaraha **võiks tulla** riigieelarvest ja dividendide ravimaksustamisest. (EPL 23. III 05)
- (b) Kahjuliku tehingu teinud juhid ei tohi jätkata linna asutustes. (PM 25. II 05)
- (c) Minusugune ei vaja visioone, ma vajan prognoose ja analüüsi. (PM 12. IV 05)
- (d) Võimu nimel **võib** igaühele **andestada**. (PM 3. III 05)
- (e) Ning diplomaate **ei tohi alandada**, sest nad on korralikud ja andekad riigiametnikud. (EPL 16. II 05)
- (f) Eeskätt **on vaja: sisustada** põhiseaduse aluspõhimõtete kaitseklausel. (PM 28. IV 05)

Deontiline agent

Kokku on uuritud materjali hulgas deontilise agendiga 217 näidet ja deontilise agendita 177 näidet. Artiklis käsitlen protsesse, mille puhul deontiline agent on lauses esindatud, ja vaatlen, mis liiki on subjekt, kellele direktiivsus on suunatud, ning kuivõrd on deontilise agendi valik seotud protsessi liigiga. Toetudes T. van Leeuweni liigitusele (1996: 32–70), olen analüüsinud individualiseeritud agendiga protsesse (*Rahvastikuminister*

Rummo peab otsustama...), kollektiivse agendiga protsesse (*Juhatus võiks kokku tulla...*), indefiniitse agendiga protsesse (*Keegi peaks tegema...*) ning elutu, s.t metafoorse agendiga protsesse (*Eesmärgid peavad aitama...*).

Tabelis 4 on esitatud deontiliste agentide esinemissagedus.

Tabel 4.

	Kollektiivne agent	Elutu (metafoorne) agent	Individuaalne agent	Indefiniitne agent	Kokku
<i>pidama</i>	89	30	10	6	135
<i>tulema</i>	12				12
<i>võima</i>	12	7	5		24
<i>tohtima</i>	6	2			8
<i>saama</i>	4		1	1	6
<i>vajama,</i> <i>vaja jt</i>	3	4	3		10
Muud	12	7	3		22
vahendid					
Kokku	138	50	22	7	217

Kaks kolmandikku kõigist protsessidest, mida poliitikute meelest peaks tegema või ei tohiks teha, on ootuspäraselt suunatud kollektiivsele agendile (138 näidet). Poliitikud on ettevaatlikud konkreetsete adressaatide kõnetamisel: uuritud materjalis oli vaid üks näide, kus deontiline agent oli esitatud konkreetset ja nimepidi, aga ka sel juhul pole tegemist kohustamise, vaid deontilisuse pehmema variandi lubatusega:

- (a) Rahvastikuminister Rummo **võib rääkida** survest, mida tema ametkonnale on avaldatud Eesti kodakondsuse saamise lõdvendamiseks. (EPL 14. II 05)

Individuaalsete agentide rühm on üsna väike, kokku vaid 22 näidet. Enamasti nimetatakse individuaalset agent'i funktsiooni järgi. Näiteks olid agentideks *minister* (kolm näidet), *valitsusjuht*, *pereliige*, *loomaarst*, *koolijuht*, *sotsiaaltöötaja*, *inimene*, *pensionär*, *tark*, *klient*, *koolipidaja*, *õpilane*, *Jüri* või *Jaana*.

- (a) Loomaarst **peab tegema järeldused** ja andma soovitusi. (PM 12. IV 05)
 (b) Sahkerdamine kohaliku võimutäiuse piires ulatub sageli kõrgematesse koridoridesse, sest maid ja metsi **võib** vallavõimu abil **osta** ka minister. (PM 12. IV 05)

Suurima rühma moodustas individuaalsete agentide hulgas kuue näitega *mina*-agent, mille puhul poliitik ise oli nii autoriteediks kui ka agendiks.

- (a) Riigipeana lasub mul **kohustus** ja vastutus toetada oma rahva usku, mida saan teha kõige paremini siis, kui olen sellel päeval koos oma rahvaga. (PM 8. III 05)
 (b) Ma **tajun** selget **vajadust** õige pea **analüüsida** Eesti missioonide strateegiat ja määrata siht tulevikuks. (EPL 21. IV 05)

Kollektiivse agendi puhul on tähelepanuväärne, kui sageli representeerivad poliitikud ennast kollektiivi osana: kõige sagedamini esinev kollektiivne agent on *meie* (55 korda), kellele järgnevad *Eesti* (20 korda), *riik* (5 korda), *valitsus* (5 korda), erinev *ministeerium* (4 korda), *seaduseandja* (3

korda, olen tõlgendanud selle Riigikogu tähenduses kollektiivseks agendiks), linn (3 korda). *Meie* esines 36 juhul materiaalse protsessi agendina (a), kümnel korral mentaalse protsessi agendina (b), kuuel juhul verbaalse protsessi agendina (c) ja kolmel korral passiivses seisundiprotsessis (d).

- (a) Ma ei arva, et **peaksime** Tartu maantee ehitusele ette jäävate kinnistute omanikele **maksma** ulmelisi summasid. (PM 28. II 05)
- (b) Meile **võib** see **meeldida** või mitte, kuid enamik välisinvestoreid näeb Eestit eelkõige odava tööjõuga piirkonnana.... (PM 23. III 05)
- (c) Pärast seda **saame** jälle **rääkida** vasak- ja parempoolsest poliitikast, koalitsioonist ja opositsioonist. (PM 17. III 05)
- (d) Ajaloos tagurpidi rännates saab meile selgeks, et tulevikus võivad paljud asjad olla teisiti kui tänapäeval, kuid me ise **ei tohi jääda** mineviku lõksu. (PM 10. V 05)

Eesti esines agendina materiaalses protsessides 16 korral (a), mentaalses protsessides kolmel korral (b) ja korra passiivses seisundiprotsessis (c).

- (a) Eesti **peab** ise **looma** kapitali, kaupadest rääkimata, ja seda eksportima, üle piiride viima. (EPL 25. II 05)
- (b) Kahjuks **ei saanud** Eesti ka pärast Teist maailmasõda oma tulevikku vabalt **valida**. (PM 8. III 05)
- (c) Reformierakond loodi omal ajal selge nägemusega, et Eestist **peab saama** Euroopa Liidu ja NATO täieõiguslik liige ning Ameerika Ühendriikide liitlane. (EPL 14. II 05)

Agentsõna *riik* oli igal viiel juhul agendiks materiaalses protsessides.

- (a) Riik **ei peaks tegema** kodanike eest valikuid, vaid tagama olukorra, kus kodanikud oleksid informeeritud ja saaksid teha teadlikumaid valikuid. (PM 28. I 05)
- (b) Põhiseadus **kohustab** riiki ja kohalikke omavalitsusi **pidama** vajalikul hulgal ja kättesaadavas kauguses üldhariduskoole ning **tagama** eranditult kõigile lastele kvaliteetse ja kättesaadava hariduse. (PM 21. I 05)

Valitsus kui agent esines oma viie näitega samuti ainult materiaalses protsessides.

- (a) Ma ei näe jätkuvalt praeguse jandi kõrval objektiivseid takistusi, see valitsus **võinuks töötada** valimistest valimiseni. (PM 21. III 05)
- (b) Selle asemel, et haigusrahade asjus isiklike arvamusi avaldada, **võiks** valitsus **alustada** hoopis teisest otsast ja vastata küsimustele, millele ka eelmine valitsus vastust leida ei suutnud. (PM 2. V 05)

Eri *ministeeriumid* olid agentsõnaks kokku neljas näites: korra passiivsetes seisundiprotsessides (a) ja kolmel juhul materiaalses protsessides (b).

- (a) Ei jaksa meist keegi otsustada kohe, et haridus- ja teadusministeerium

peab olema pealinnas tagasi, ehkki teaduses pole kombeks viga lõpmatuseni pikendada. (PM 12. IV 05)

- (b) Seega **tuleb** eelkõige justiitsministeeriumil, majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumil ja rahandusministeeriumil seljad kokku panna....
(PM 4. II 05)

Sageduselt on veel kollektiivsete agentidena mainimisväärsed *seaduseandja* ja *linn*. Kumbagi esines kolmel korral: *seaduseandja* korra mentaalses (a) ja kahel juhul materiaalses protsessis (b) ning *linn* ainult materiaalses protsessis (c).

- (a) Tänavu kevadel seisab Riigikogu raske valiku ees: seaduseandja **peab otsustama**, kui kaua veel patrullivad meie sõdurid Bagdadi tänavatel.
(PM 19. I 05)
- (b) Seadusandja **ei tohi piiritleda** nende õiguste kasutamist ebamõistlike kriteeriumidega. (PM 20. I 05)
- (c) Meie arusaamad, kuhu linn oma rahanatukest **investeerima peaks**, on Keskerakonna omadest erinevad. (PM 25. II 05)

Tabelis 5 on esitatud kollektiivsed agendid ja protsessid.

Tabel 5.

	Mentaalne protsess	Materiaalne protsess	Verbaalne protsess	Passiivne seisundiprotsess	Kokku
<i>meie</i>	10	36	6	3	55
<i>Eesti</i>	3	16	-	1	20
<i>riik</i>	-	5	-	-	5
<i>valitsus</i>	-	5	-	-	5
<i>ministeerium</i>	-	3	-	1	4
<i>seaduseandja</i>	1	2	-	-	3
<i>linn</i>	-	3	-	-	3
Kokku	14	70	6	5	95

Tabelist järeldub, et kollektiivse agendiga deontiliste protsesside jaotus vastab deontiliste protsesside üldliigitusele: ülekaalus on materiaalsed protsessid. Kui kollektiivseid agente oli kokku 138, siis ülaltoodud tabeli 95 näidet esindab kõige sagedasemaid agentsõnu. Peale nende olid kollektiivseteks agentideks veel *õpetajad*, *pojad*, *rahvad*, *vallad*, *inimesed*, *juhid*, *lapsed*, *elanikud*, *maksumaksjad*, *ettevõtjad*, *eakad*, *utisõbrad* jmt. Enamasti esinesid nad ainult ühekordselt, näiteks:

- (a) On mõistlik eeldada, et mitte kõik naaberriigi utisõbrad **ei pruugi** siinseid **seadusi täita** ja seetõttu tuleb saata sajad politseinikud neid ohjeldama.
(PM 2. V 05)
- (b) Sellele, et eakatel pensionitõusu **vaja on**, ei vaidle keegi vastu. (PM 15. IV 05)

Suuruselt järgmise rühma, kokku 50 näidet, moodustasid deontiliste agentide hulgas elutud ehk metafoorsed agendid. Kollektiivse agendiga võrreldes on see peaaegu kolm korda väiksem, kuid elutute agentide suhteliselt suur hulk on siiski ootuspärane ja see nagu kollektiivse agendi poole pöördumise räägib poliitilise teksti abstraktsusest ja ebakonkreetsusest. Poliitikud viitavad meelsamini sellele, kuidas asjad peaksid olema (*põhimõtteks peab olema arusaam*) ja mis peaks juhtuma (*protsessid peavad kiirenema*), aga hoiduvad liiga konkreetsest osutamisest, kes peaks mida tegema. Siia kuuluvad ka agendi objektiviseerimise juhud (*koostoime võib tekitada olukorra, seadus nõuab kulude tasumist*). Elutute agentide hulgas esinesid agendid materiaalses protsessis (30 näidet), passiivsetes seisundiprotsessides (19 näidet) ja korra mentaalses protsessis, verbaalses protsessis neid ette ei tulnud. Korduvateks agentideks olid passiivsetes seisundiprotsessides *põhimõte* (3 korda) ja *eesmärk* (2 korda).

- (a) Ühiskonna põhimõtteks **peab olema** arusaam, et töö teeb jõukaks ja heaolu on võimalik saavutada ainult tööga. (PM 6. V 05)
- (b) Püstitatavad eesmärgid **peavad olema** seejuures piisavalt saavutatavad, sest ainukene realistlik poliitika on teatavasti taotleda võimatut. (PM 19. IV 05)

Materiaalses protsessis esines elutu agendina rohkem kui korra (kolmes näites) ainult *raha*:

- (a) Tervishoiu lisaraha **võiks tulla** riigieelarvest ja dividendide ravimaksustamisest. (EPL 23. III 05)
- (b) Eelnõu seletuskiri ütleb targalt, kuid segaselt: pearahaga **peab tagama** efektiivsele mudelkoolile toimetuleku ja investeerimissuutlikkuse vaid pearahast laekuvate summade alusel. (PM 21. III 05)
- (c) Kas raha **peab teenima** inimesi või inimesed raha? (PM 21. II 05)

Teised agentsõnad esinesid elutute agentidega materiaalses protsessis igaüks ühe korra, näited olid mitmekesised: *koostoime, valimisotsus, kaalumine, karistus, paremvaade, arutamine, eelarve* jne.

Väike rühm (seitse näidet) moodustus indefiniitsetest agentidest. Sellesse kuuluvad indefiniitsete asesõnadega agendid. Neid võiks tinglikult nimetada ka üldistatud osalisteks. Sellised agendid esinesid eranditult materiaalses protsessis, kuus näidet oli *pidama*- ja üks näide *saama*-verbiga.

- (a) Aga seni saab igaüks meist oma elu ja äri paremaks **teha** nutikate ideede leidmise ja elluviimisega, olgu selleks siis pehmed helkurid või puust tulbid. (EPL 16. V 05)
- (b) Kuid on kaks eri asja, kas parandad oma vead ise või **peab seda tegema keegi teine**. (PM 12. IV 05)

Ka deontilise agendita lausetes on ülekaalus materiaalsed protsessid. Kokku esines impersonaalset deontilisust materiaalses protsessis 141, verbaalses protsessis 15, mentaalses protsessis 14 ja passiivsetes seisundiprotsessides 7 korda. Suurima rühma moodustavad *tulema*-verbiga

agendita laused (99 näidet): 80 materiaalsed (a), kaheksa mentaalsed (b), üheksa verbaalsed protsessid (c) ning kaks passiivset seisundiprotsessi (d).

- (a) Tööjõuturul **tuleb kaotada** nihe nõudluse ja pakkumise vahel ning anda vastus, kuidas me tulevikus leiame tasakaalu võõrtööjõu, tööaja ja pensioniea, tööpuuduse vähendamise ja tööjõu suunamise vahel. (PM 6. V 05)
- (b) Peamine aga, mida **tuleb mõista** ja mida uus valitsus erinevalt eelmisest paistab mõistvat, on see, et Tallinna kui Eesti Vabariigi pealinna liiklusemured ei ole lahendatavad ainult tallinlaste jõul. (PM 24. V 05)
- (c) Siis **tuleks** see ka **välja ütelda** ja mitte jätta tuhandeid õpilasi viirelema üha halvenevasse hariduskeskkonda, kuni koolid lõplikult välja surevad. (PM 21. III 05)
- (d) Loomulikult **tuleb olla** karm korruptantidega. (PM 6. V 05)

Kokkuvõte

Direktiivsuse väljendamise analüüs näitas, et poliitikute arvamused artiklites on selges ülekaalus deontiline modaalsus ning et kõige rohkem kasutatakse deontilistes konstruktsioonides *pidama*-verbi. Laiendatud ainestiku põhjal läbiviidud analüüs kinnitas samuti, et *pidama*-verb on deontilisuse kõige sagedasem väljendusvahend.

Deontiliste protsesside vaatlusest selgus, et poliitikute arvamused artiklites on direktiivsus suunatud pigem välistele kui sisemistele protsessidele: suures ülekaalus olid materiaalsed protsessid, nii mentaalsed, verbaalsed kui ka seisundiprotsessid olid kõne all mitu korda harvem. Kõige enam viidati materiaalsete ja mentaalsete protsesside deontilisusele *pidama*- ja *tulema*-verbiga. Kõigi uuritud deontiliste konstruktsioonide hulgas oli agendiga näiteid veidi rohkem kui agendita näiteid. *Pidama*-verbiga väljendatud deontilisus on konkreetsem ja seostub enamasti agendiga: selliseid *pidama*-verbi näiteid oli 135, agendita näiteid 18. *Tulema*-verbiga väljendatud deontilisus on enamasti impersonaalne: agendita näitelauseid oli 99 ja agent oli olemas ainult 12 juhul. Ilmselt on põhjus nende tähenduse erinevas ranguses. *Tulema*-verbiga deontilised laused on võib-olla üldsõnalisemad ka tarindi grammatilise struktuuri tõttu: modaalne *tulema* on ühepöördeline, subjektita, impersonaalse tähendusega verb, mille puhul saab agenti väljendada üksnes sekundaarse tegijamäärusega (*kellel tuleb midagi teha*). Seevastu *pidama*-verbiga moodustatakse normaallause (*kes peab midagi tegema*), mida sisult umbisikulisena saab kasutada ainult sekundaarselt (*peab märkima, et...*). Kui agent on nimetatud, siis suhtub lugeja poliitikusse kui autoriteeti, kes oskab täpselt ja konkreetsetelt öelda, mida peab mingi olukorra parandamiseks tegema ja kes seda peab tegema.

Et aga konkreetsus tekitab rohkem vaidlusi, vastuväiteid ja hinnanguid, siis jätvad poliitikud enamasti mainimata, kellele nende suunised mõeldud on. Kui autoriteet nimetabki, kellele käsk või kohustus suunatud on, siis teeb ta seda enamasti üldistatult. Agendianalüüs toob esile tendentsi, et poliitikud kasutavad kõige sagedamini sisult ja/või vormilt mitmuslikke adressaate, sealhulgas väga sageli pronoomenit *meie*. Teisel kohal on sageduselt *Eesti* ja neile järgnevad kollektiivsubstantiivid *riik*, *valitsus*,

ministeerium, seaduseandja, linn jne. Mitmusevormis kollektiivagendid on näiteks *õpetajad, pojad, rahvad, vallad, inimesed, juhid, lapsed, elanikud, maksumaksjad, ettevõtjad, eakad, vutisõbrad* jmt. Tõeliselt erandlik on direktiivse agendi rollis nimepidi nimetatud konkreetne poliitik.

Kirjandus

- Chilton, P. 2004. *Analysing Political Discourse*. New York: Routledge.
- Dijk, T. A. van 1996. Options and Ideologies in Editorials. Paper for the 4th International Symposium of Critical Discourse Analysis. Language, Social Life and Critical Thought, Athens, 14–16 December 1995. Second Draft. March 1996. – <http://www.discourse.org/unpublished/>
- EKG II = M. Ereht, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keel grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London–New York: Routledge.
- Fowler, R. 1991. *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press*. London–New York: Routledge.
- Halliday, M. A. K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. Second Edition. London: Arnold.
- Kangasniemi, H. 1992. *Modal Expressions in Finnish*. Studia Fennica. Linguistica 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kukk, I. 2000. Poliitilise teksti tunnused ja analüüsivõimalused. – Eesti keele allkeeled. Toim T. Hennoste. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 128–137.
- Leeuwen, T. van 1996. The Representation of Social Actors. – Text and Practices. Eds. C. R. Caldas-Coulthard, M. Coulthard. London: Routledge, lk 32–70.
- Metslang, H. 2004. Imperative and Related Matters in Everyday Estonian. – *Linguistica Uralica*, kd XL, nr 4, lk 243–256.
- Palmer, F. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarapu, K. 2006. Suhtlustasandi tähendused ajalehtede juhtkirjades. Kriitiline tekstianalüüs. Tartu (magistritöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis).
- Tragel, I. 2001. Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 99–110.
- Uuspõld, E. 1989. Modaalsusest ja modaalsetest predikaadist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 468–477.
- Winter, S. 1998. *Expectations and Linguistic Meaning*. Lund University Cognitive Studies 71. Lund: Novapress.

Deontic Modality in Opinion Articles by Politicians

Keywords: modality, directivity, deontic processes, deontic agent

Expression of directivity in opinion articles written by politicians is analysed, with